

DĖL STANDARTINĖS KALBOS TERMINO

Irena Smetonienė

Antanas Smetona

Audrius Valotka

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. p.: irena.smetoniene@ff.vu.lt

antanas.smetona@ff.vu.lt

audrius.valotka@ff.vu.lt

Įvadas

Po to, kai ėmėme tiesiogiai bendrauti su užsienio mokslininkais, netrukome pastebėti, kad viena iš nesusikalbėjimo priežasčių yra mūsų kalbotyros moksle neišdiskutuota terminijos sinonimija ir paties termino samprata, pvz., kaip suprantame skolinio ir svetimybės; naujadaro, naujažodžio ir neologizmo; kalbos politikos ir kalbos planavimo terminų santykį, ar kalbant apie morfologijos dalykus geriau vartoti žymiklio, ar markerio terminą, o stilistikoje labiau tiktų kanceliarinis, dalykinis ar administracinis stilius. Vis labiau linkstama rinktis tarptautinį, o ne lietuvišką terminą, nes taip lengviau susikalbėti su kitų šalių mokslininkais. (Ir ne tik – dar praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje akademikas V. Mažiulis studentus mokė, kad mokslo kalboje protingiau yra vartoti tarptautinius terminus.) Šiame straipsnyje analizuojami kalbotyros darbuose bei visuomenei skirtuose leidiniuose vartojami terminai kalbos normiškumui apibrėžti ir keliamas klausimas, ar nebūtų tikslinga imti vartoti ne *bendrinės kalbos*, o *standartinės kalbos* terminą? Mūsų nuomone, *standartinės kalbos* terminas geriau atspindi tam tikros kalbos atmainos norminį pobūdį, valstybinį statusą, oficialumą, nuoseklų ir dėsningą kalbos sistemos pažinimą bei to pažinimo rezultatų taikymą kalbos standartizavimo ir kalbos politikos procesuose. Aišku, nekeičiant turinio bet kurį terminą nesunku pakeisti kitu (tai tik susitarimo ir tikslingumo klausimas), bet šiuomkart atrodo, kad tai ne tik terminų, bet ir jais žymimų sąvokų reikalas, nes, viena vertus, tarptautinė praktika rodo, kad lokalus terminas ir lieka lokaliu, sukelia problemų verčiant jį į kitas kalbas, kita vertus, nesunku išvelgti ir turinio skirtumą, pasireiškiantį skirtingų kalbos raidos etapų įvardijimu. Lietuviškasis *bendrinė kalba* tiek mokslo darbuose, tiek dokumentuose dažnai verčiamas *common language*, tačiau

nesunku pastebėti, kad šis terminas atspindi ankstyvąją standartinės kalbos raidos fazę, dar nepasiekusią moderniosios kalbos etapo. Tačiau jei *bendrinę kalbą* išverstume į *Standard language*, taip pat lieka santykio su *common language* problema. *Bendrine kalba / common language* žymimą „kalbos fazę būtų galima vadinti prieškodifikacine. Tai vienas iš ankstyvųjų bendrinės kalbos raidos etapų, kai dar nebūna vienodus kalbos kodus (normas) fiksuojančių visuotinai pripažintų veikalų (gramatikų, žodynų)“ (Cidzikaitė 2002, 274). Taigi, taip prisistatydami pasauliui atrodome keistokai (tiesą sakant – atsilikę).

I. Terminų vartoseną kitose šalyse.

Šiame straipsnyje nesiekama išanalizuoti visomis kalbomis vartojamus terminus, mums labiau rūpi, kokius terminus renkasi artimiausi kaimynai, didžiosios kalbos. Visiems žinoma, kad kitose šalyse taip pat būta ir esama terminų sinonimijos, taip pat diskutuota ir diskutuojama, kuri būtų verčiausia pasirinkti. Apie tai bus kalbama toliau.

Angliškuose kalbos istorijai skirtuose darbuose vartojami keli terminai: *literary language*, *common language*, *national language*, *Kings language (Queens language)*, ir *standard language*. Kaip teigia Dalia Cidzikaitė, „jais nusakomas tam tikras kalbos variantas, susiformavęs konkrečiu bendrinės kalbos raidos etapu. Terminai ne tik apibrėžia, bet ir parodo kalbos bendruomenės požiūrį į kalbos variantą, to laiko visuomenės ideologiją“ (Cidzikaitė 2002, 273).¹ D. Cidzikaitė savo straipsnyje teikia tokius su kalbos raida susijusius terminus:

Karaliaus / karalienės kalba (*Kings language, Queens language*) – reiškia normiškumą, prestižą, oficialumą. Terminą „1553 metais jau vartojo Thomas Wilsonas siekdamas pažymėti anglų kalbos normiškumą bei jos autoritetą. Pats žodis *Kings* buvo traktuojamas kaip autoritetas, kaip tam tikra siektina norma, standartas“ (Cidzikaitė 2002, 277).

Bendroji (bendra) kalba (*Common language*) – bet kokia bendra kalba, atspindinti ankstyvąją bendrinės kalbos fazę, kai dar nėra vienodus kalbos kodus (normas) fiksuojančių visuotinai pripažintų veikalų (gramatikų, žodynų).

Literatūrinė kalba (*Literary language*) – kalbos variantas, vartojamas literatūros tekstuose. „Terminu *literary standard* apibūdinamas ne tik pats kalbos variantas. Literatūrinė standartinė kalba apibūdinama kaip *conventional* (tinkama), *stylized* (stilizuota), *dignified* (kilni), *more accurate*

¹ Lietuvoje bendros visai tautai kalbos terminai taip pat varijavo, priklausomai nuo istorinio etapo ir ideologinio klimato: rašytinė (rašomoji) kalba, bendrinė kalba, literatūrinė kalba, XX a. 7 dešimtmetyje vėl grįžtama prie bendrinės kalbos termino. Apie tai bus kalbama antroje šio straipsnio dalyje.

(tikslesnė), *more logical* (logiškesnė) ir *more beautiful* (gražesnė) kalbos forma. Tai yra aukštasis (aukščiausias) bendrinės kalbos stilius“ (Cidzikaitė 2002, 277).

Nacionalinė kalba (*National language*) – žodynuose ir enciklopedijose apibrėžiama kaip ir standartinė kalba, tik labiau akcentuojamas socialinis ir politinis kalbos aspektas.

Standartinė kalba (*Standard language*) – šis terminas (pirmą kartą pavartotas 1858 m. Oksfordo anglų kalbos žodyne) rodo nuoseklų ir dėsningą kalbos struktūros (taisyklių) kūrimą bei tų taisyklių taikymą. Tai kokybiškai aukščiausia kalba, kuriai būdinga kokybė, pastovumas, bendras vartojimas, įtvirtinimas, sunorminimas, tikimas raštui ir kalbėjimui. Standartinės kalbos terminas ilgainiui nukonkuravo kitus, nes geriausiai atspindėjo „kalbos bendruomenės poreikį turėti vieną, visiems bendrą, sunormintą rašomąją ir šnekamąją kalbą. Šitas terminas nusakė pačios kalbos ypatybę būti norminei“ (Cidzikaitė 2002, 279)².

Iš čia paminėtų terminų šiuolaikinėje kalbotyroje vartojami tik trys pastarieji. Bene artimiausias mums yra literatūrinės kalbos terminas, keletą dešimtmečių vartotas ir Lietuvoje. Šiuo terminu kalbos istorijoje dar įvardijamos kalbos, kurių prestižinis kalbos variantas rėmėsi ar remiasi literatūros kūriniais. Tai, pavyzdžiui, italų kalba (*lingua litteraria*), rusų kalba (*литературный язык*, sinonimiškai dar vadinama *пушкинский язык*). Viena iš priežasčių terminui įsigalėti galėjo būti ta aplinkybė, kad rašto kalba nusistovi anksčiau ir yra stabilesnė negu šnekamoji kalba.

Rusijoje vartojamas literatūrinės kalbos terminas atsirado XIX amžiuje, rusų grožinės literatūros suklestėjimo laikotarpiu. Šiandieninėje akademinėje aplinkoje apibrėžiant jam suteikiama nauja reikšmė – sunorminta kalba (apie rusų kalbotyroje vartojamus terminus dar bus kalbama trečioje straipsnio dalyje). Taigi, terminas vartojamas kaip standartinės kalbos sinonimas, kuris savo ruožtu suvokiamas kaip šiuolaikiškas. Kai kurie rusų autoriai, pavyzdžiui, L. Krysinas, mano, kad standartinės kalbos terminui Rusija jau pribrendo, bet įsigalėjimui trukdo neigiama žodžio standartas konotacija, nes standartinis atspalvis, siejamas su sąvokomis „šablonas“, „klišė“.³

Standartinės italų kalbos ištakos taip pat literatūroje. Iš esmės iki akademijos (*Accademia della Crusca*) sukurto standartinės kalbos varianto (1612 m. žodyno) prestižine buvo laikoma Dante, Francesco Petrarca ir Giovanni Boccaccio kūrinių kalba. Šis laikotarpis įvardijamas kaip *lingua*

² Atkreiptinas dėmesys, kad Dalia Cidzikaitė terminus ir jų reikšmes rinko iš kelių šaltinių, todėl jos pateikti duomenys yra reprezentatyvūs ir patikimi.

³ У нас уже есть понятие стандартного русского. Стандартный и значит литературный. Просто у нас литературный понимается как язык художественной литературы, что неправильно. Термин «литературный язык» утвердился в начале XIX века, и это был язык художественной литературы, переживавшей свой расцвет. Сейчас это совсем другой язык. И в этот термин вкладывается другое понятие: нормированный язык, который обслуживает культурную часть общества. Другое дело, что в русской культурной традиции понятие стандарта окрашено в негативные оттенки – штамп, клише. Поэтому у нас и не принят термин «стандартный язык». Интервью su Rusijos Mokslų Akademijos Rusų kalbos instituto direktoriaus pavaduotoju Leonidu Krysinu, <http://www.russkiymir.ru/publications/87991/>

letteraria, tačiau šiandieninėje Italijoje jau vartojamas tik standartinės kalbos terminas, nes jis rodo dabartinės italų kalbos kodifikavimo laipsnį, normiškumą, taisyklingumą, visuotinę vartoseną.⁴

Literatūrinės kalbos terminą kalbos normiškumui žymėti dar tebevartoja ir kaimynai latviai, tačiau aiškiai matyti šio dešimtmečio kryptis sukti standartinės kalbos termino link, nes tiek mokslo reikaluose (pvz., konferencijos pavadinimas (2012 m.): „Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā“), tiek Saeimos dokumentuose skliaustuose vartojamas standartinės kalbos terminas.⁵ Dar daugiau, „Latviešu valodas aģentūras“ naujausiose konsultacijose šis terminas vartojamas be jokių paaiškinimų skliaustuose,⁶ taigi galima teigti, kad šiandieninėje latvių oficialioje vartosenoje jau pereita prie standartinės kalbos termino.

Literatūrinės kalbos terminą vis dar galima rasti bulgarų (*литературен език*) ir rumunų (*limbă literară*) vartosenoje, tačiau tik tuomet, kai rašoma apie literatūros kalbą. Šis terminas kurį laiką įvardijo ir norminę lenkų kalbą (*język literacki*), tačiau šiuo metu Lenkijoje kalbos kokybei ir normiškumui žymėti vartojamas standartinės kalbos (*język standardowy*) terminas.

Terminas nacionalinė kalba visada buvo siejamas su Prancūzija. Juo pabrėžiama politinė sėma, bendrumas, nacijos ir kalbos vienovė.⁷ „Nacionalinis kalbos aspektas kalbos bendruomenę ne tik dar labiau sujungia ir suvienija, bet ir atskiria ją nuo kitų nacijų. Nacionalinė kalba tampa standartinė būtent dėl istorinių pokyčių ir valdžios vykdomos politikos“ (Cidzikaitė 2002, 276).

⁴ **italiano standard**

1. Definizione

Il concetto di standard in linguistica identifica una → varietà di lingua soggetta a codificazione normativa (→ norma linguistica), e che vale come modello di riferimento per l'uso corretto della lingua e per l'insegnamento scolastico. Ogni lingua che abbia una riconosciuta varietà standard è una lingua standard. Dal valore di lingua standard come lingua corretta e modello di riferimento discende una concezione diffusa che vede lo standard come l'unica buona lingua, la varietà intrinsecamente migliore e pura (→ purismo). Il termine standard si trova tuttavia usato spesso anche per indicare la lingua media, neutra, priva di marche sociolinguistiche; o il corpo della lingua comune diffuso in maniera indifferenziata presso un'intera comunità linguistica. Il concetto di standard è inoltre in sovrapposizione con quello di norma linguistica.

La nozione di standard è complessa e a definirla convergono fattori di diverso carattere. Ammon (1986) individua sei attributi principali definitivi: lo standard è tale in quanto è: (a) codificato, (b) sovraregionale, (c) elaborato, (d) proprio dei ceti alti, (e) invariante, (f) scritto. ([http://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-standard_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-standard_(Enciclopedia-dell'Italiano)/))

⁵ Latviešu literārā valoda (**standartvaloda**) nav identi cējama ar vienu dialektu. Latviešu valodas kā valsts valodas standartizētā forma nodrošina latviešu nācijas vienotību, Latvijas sabiedrības integrāciju, un tā tiek lietota latviešu valodas kā Eiropas Savienības o ciālās valodas funkcijā. Latviešu literārā valoda ir vairāk nekā 400 gados izkopta vērtība, kas nodrošina nācijas eksistenci. (http://www.saeima.lv/gramata/Satversmes_4panta_komentari.pdf)

⁶ Kā pareizi būtu rakstāms izrādes nosaukums – “Trīs sivēntiņi” vai “Trīs siventiņi”? Presē sastopami abi varianti.

Saskaņā ar mūsdienu latviešu valodā funkcionējošo derivatīvo modeli morfēma -ēn- ir viens no piedēkļiem, ko izmanto mazuļu nosaukšanai, turklāt patskanis ē netiek īsināts (ja, protams, ievēro **standartvalodas** normas). Žurnālistiem, šķiet, ļoti gribas izmantot tipisku derivatīvo dialektismu, kas fiksēts tautasdziesmās, bet neatbilst mūsdienu **standartvalodas** vārddarināšanas normai. Vārds sivēntiņš ir darināts no vārda sivēns, izmantojot interfiksus -t- un tipisko deminutīvpiedēkli -iņ- (citviet to dēvē par paplašināto piedēkli -tiņ-). Tieši tāpat darina vārdu sivēniņš – motivētājcelmam sivēn- pievieno deminutīvpiedēkli -iņ-. Mūsdienās līdzīgi jādarina arī vārds kucēntiņš. (http://www.valoda.lv/Pareizrakstiba/2010_gads/1059/mid_625)

⁷ C'est la langue de la nation ou du peuple, c'est à dire reconnue comme **langue nationale**, par les états, mais aussi dans certains cas par les autorités ou représentants de communautés s'estimant colonisées par d'autres nations. La langue nationale a pour vocation par son utilisation hégémonique dans le pays de souder l'unité nationale ou par l'extension de son utilisation parmi ceux qui sont considérés comme les membre de la nation (et qui ont la volonté d'en être) de participer à souder l'unité nationale. Elle en est ainsi l'élément primordial constitutif de l'identité nationale. (<http://ripostelaique.com/Langue-nationale-langue-officielle.html>)

Tačiau pastaruoju metu labiau stengiamasi akcentuoti ne nacionalumą, politiką, bet prancūzų kalbos normiškumą, taisyklingumą, standartą, tinkantį rašytiniam ir sakytiniam bendravimui, todėl nacionalinės kalbos terminą ir šioje šalyje keičia standartinės kalbos terminas (*la langue standard*).⁸

Iš čia pateiktų pavyzdžių matyti, kad tose šalyse, kurios turėjo savitą pavadinimą prestižinei kalbai pavadinti, pastaruoju metu pereinama prie standartinės kalbos termino, nes tapo labai svarbu pabrėžti ne tik bendrą vartojimą, bet svarbiausia – kalbos kokybę, pastovumą, įtvirtinimą, normiškumą, tikimą raštui ir kalbėjimui.⁹ Standartinės kalbos terminą tiek mokslo darbuose, tiek visuomeninėje plotmėje, be jau anksčiau minėtų prancūzų, italų, latvių, lenkų, vartoja švedai (*standardspråk*), vokiečiai (*Standardsprache*), ispanai (*lengua estándar*), rumunai (*limbă standard*), serbai (*стандардни језик*), kroatai (*standardni jezik*) ir kitos šalys. Kaip savo straipsnio išvadosė rašo Cidzikaitė, viena iš žodžio *standard* reikšmių, pateikiamų Oxfordo žodyne (1995), yra 'tam tikras kokybės lygis' (*level of quality*), šiuo atveju kalbos kokybės lygis, todėl būtent šis terminas pakeitė „ankstesnius *common language*, *national language*, *Kings language* ir *literary language*. Abejotina, ar *common language* dabar beturi termino statusą. *National language* pabrėžia politinį, valstybinį kalbos aspektą, terminas *Kings language* labai konotuotas socialiai, o *literary language* pabrėžia tik rašomąjį kalbos aspektą“ (Cidzikaitė 2002, 279–280).

Reikia pripažinti, kad yra šalių, tebevartojančių savitus terminus, pavyzdžiui, bulgarai savo standartinę kalbą vadina knyagine kalba (*книжовен език*), taip pat ją vadina slovėnai (*knjižni jezik*), slovakai laikosi rašytinės kalbos termino (*spisovný jazyk*).

II. Terminų kaita Lietuvoje

Lietuvių kalbotyroje vartoti keli terminai kalbos normiškumui nusakyti. Jonas Jablonskis vartojo rašomosios kalbos terminą, jis netgi pabrėžė, kad renkasi jį sąmoningai, nes nesiima kodifikuoti šnekamosios kalbos, rašomoji jo laiku esanti svarbiausia. Bendrinės kalbos terminas,

⁸ La **langue standard** est celle qu'on devrait normalement employer à l'écrit pour les documents formels auxquels on attache une certaine importance, comme les lettres et les travaux scolaires. Elle est, entre autres, couramment utilisée à la radio et à la télévision pour les reportages, les documentaires, les nouvelles et, en classe, pour les exposés oraux. Elle porte aussi le nom de français international en raison de son potentiel d'être comprise par tous les francophones.

Tous les textes formels s'adressant à un public large sont écrits dans une langue standard, car ceux-ci sont exempts d'emplois propres à la langue populaire ou familière sans non plus contenir des mots trop savants. (<http://ripostelaique.com/Langue-nationale-langue-officielle.html>)

⁹ ispanų: Se llama **lengua estándar**, o lengua común, a la utilizada como modelo, por estar normalizada, de acuerdo con las normas prescritas, como correcta. Ésta es la lengua que usan los medios de comunicación, los profesores, los profesionales, etc. (<http://www.hispanoteca.eu/Lexikon%20der%20Linguistik/st/STANDARDSPRACHE%20Lengua%20estandar.htm>)

rumunų: **Limba standard** este o varietate de limbă care are nu numai norme implicite, ci și norme explicite, adică stabilitate artificială, codificate, „legiferate” prin dicționare explicative și ortografice, gramatici, lucrări de cultivare a limbii etc. (<http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Limba%20standard/ro-ro/>)

lenkų: **standardowy** – odpowiadający określonym normom, spełniający podstawowe wymagania. (<http://sjp.pwn.pl/sjp/standardowy;2576134.html>).

sukurtas Prano Skardžiaus, imtas vartoti tik 1927 metais. Pats Skardžius apie tai rašė: „Prieš paskutinį karą nepriklausomoje Lietuvoje bendrinė kalba kaip terminas buvo jau plačiai įsigalėjusi. Ji mano pradėta vartoti 1927 m., ir dėl to aš tada taip rašiau: „Pats būdvardis tai kalbai žymėti, bendrinė, yra sudarytas iš bendras lygiai taip pat, kaip *baltinis, rūgštinis obuolys, ilginiai, ištisiniai šiaudai ... iš baltas, rūgštus, ilgas, ištisas*. Taigi bendrinė kalba, – čia būdvardis bendrinė jau terminu suprantamas, – yra tokia, kuri tapusi bendra visam kraštui, visai valstybei. Tą kalbą žmonės gali vartoti žodžiu ir raštu, todėl dar skiriam šnekamąją ir rašomąją kalbą. (*Umgangs und Schriftsprache*)“ (Švietimo darbas, 1927, IV, 341).“ (cit. iš Skardžius 1997, 631–632). Kaip matyti, termino kūrėjui buvo svarbu pabrėžti kalbos bendrumą – kaip valstybę vienijantį aspektą: „bendrinė kalba mums bus ta, kuri yra visoj etnografinėj Lietuvoj pripažįstama, vartojama arba stengiamasi vartoti kaip visuotinė bendraujamoji priemonė“ (Skardžius 1997, 35).¹⁰ Iš tiesų, tada tai buvo geriausias pasirinkimas, jis atitiko to meto Lietuvos tiek politinę, tiek istorinę dvasią. Kad Skardžius, teikdamas bendrinės kalbos terminą, daug svarstė ir žiūrėjo, kaip yra kitose šalyse, rodo jo pamąstymai šia tema: „Rašomoji kalba iš tikrųjų turėtų būti ta, kuriąja kas yra rašoma, kuri raštams yra vartojama, bet praktikoj mes tai dažnai sumaišom: kartais tuo žodžiu vadinam tai, kas tik bendrine arba šnekamąja kalba gali būti vadinama. Tokiam dvireikšmiškumui išvengti A. Noreen’as norėtų geriau tam reikalui vartoti valstybinę (*Reichssprache*), kaip kad Švedijoje yra daroma, arba, kad ir ne visai vykusiai, oficialinę, literatūrinę kalbą“ (Skardžius 1997, 35). Kaip galima suprasti, tarpukario Lietuvoje tam dalykui vartoti keli terminai, o Skardžius stengėsi juos kuo aiškiau apibrėžti: „rašomoji kalba, bendrinės kalbos rūšis, bus ta, kuri daugiau raštuos vartojama, o šnekamoji, taip pat bendrinės kalbos rūšis, ta, kuriąja mes šnekam, vadinam, pasakojam ... visiems suprantamai, įmanomai, vaizdžiai, vieningai. Valstybinę kalbą paliksim nuošaliai, kadangi Lietuvoj ji yra visai kitam reikalui suprantama“ (ten pat). Dėl tokių argumentuotų aiškinimų Skardžiaus terminas tarpukario Lietuvoje gana lengvai prigijo. Kaip rašo pats Skardžius, jis patiko ir Jablonskiui – ne kartą yra jį pavartojęs, – o išpopuliarino „Gimtoji kalba“ ir jos bendradarbiai, ji netgi buvo laikoma bendrinės kalbos laikraščiu.

Tačiau po 1950-ųjų bendrinės kalbos terminą pakeitė rusiškas literatūrinės kalbos terminas. Jis nebuvo nė kiek geresnis, Lietuvoje neturėjo jokios tradicijos, bet politiškai reikėjo parodyti, kokias

¹⁰ 1969 m. rašydamas „Aidams“ Skardžius labai aiškiai pabrėžia termino bendrumo semą: „Bet ištisame krašte, kur susiduria įvairiatarmiai žmonės ir jiems tenka turėti bendrų reikalų, jau nebegalima išsiversti viena kuria tarpe ar šnekta, – prisireikia ieškoti priemonių, kurios daugiau tiktų bendriesiems didesnio ploto, įvairių tarmių žmonių susisiekimui ar žinojimui. Tuo būdu atsiranda bendroji arba bendrinė kalba (Skardžius 1997, 587)

vieninga yra sovietinė kalbotyra.¹¹ Tokiu beprasmišku termino keitimu nebuvo patenkinti nei Lietuvoje, nei užsienyje gyvenantys kalbininkai. Apie tai ne kartą rašė Skardžius, Jonikas, aktyviai diskutavo ir Lietuvos kalbininkai. Bendrinės kalbos terminas vėl imtas vartoti 1969 m.: Alekso Girdenio „Baltisticoje“ išspausdintoje recenzijoje ir Pupkio straipsnio („Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis“ nr. 10) antraštėje „Terminai ir bendrinė kalba“, taip pat bendrame Girdenio ir Pupkio straipsnyje (1970 m. „Kultūros barai“) apie bendrinės kalbos normas ir jų kodifikaciją. Bendrinės kalbos terminą 1977 m. „Mūsų kalboje“ gynė ir Albertas Rosinas.

Tačiau kalbininkų pozicija nebuvo vieninga. Jonas Palionis 1975 metais „Kalbos kultūroje“ paskelbė straipsnį „Literatūrinė kalba, bendrinė kalba ar kaip kitaip?“, kuriame aptarė abiejų terminų reikšmes ir padarė išvadą, kad nė vienas nesantis be trūkumų, tačiau literatūrinės kalbos terminas esąs labai paplitęs (o tai yra vienas iš termino pripažinimo požymių). „Todėl visiškai nekreipti dėmesio į šio termino paplitimą taip pat negalima, juoba kad verčiant lietuviškąjį bendrinės kalbos terminą į kitas, ypač tarybinių tautų, kalbas reikėtų arba vartoti tų tautų literatūrinės kalbos termino atitikmenis, arba kiekvienu atveju aiškinti tuo bendrinės kalbos terminu žymimąją sąvoką“ (Palionis 1975, 32). Beje, šie Palionio žodžiai yra ir šio straipsnio leitmotyvas – neįmanoma bendrinės kalbos termino dorai vartoti kitomis kalbomis, tiesa, dabar jau Vakarų.

Pranas Kniūkšta 1985 m. „Kalbos kultūroje“ rašė, kad aktyviau propaguojamas ir skleidžiamas buvo bendrinės kalbos terminas, todėl jis plačiai paplito ir pagal vartojimo dažnumą pralenkė literatūrinę kalbą. Tačiau, jo nuomone, pagrindiniu norminės kalbos pavadinimu reikia laikyti junginį literatūrinė kalba, šalutiniu – bendrinė kalba (Kniūkšta 1985, 35–62).

Vis dėlto, nepaisant diskusijų, įsigali bendrinės kalbos terminas. Grįžimas prie tarpukario termino buvo didelė ideologinė pergalė, rodžiusi tvirtą lietuvių kalbininkų stuburą. Grįžęs į vartoseną terminas taip pat įgauna kitų semų. Štai Petras Jonikas 1972 m. Čikagoje išleistoje knygoje „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje“ rašo, kad „bendrine kalba apskritai galima vadinti visai tautai skiriamos kultūrinės bei civilizacinės kalbos rūšį“ (Jonikas 1972, 1), nurodo bendrinės kalbos santykį su tarmėmis, skirtumus tarp bendrinės šnekamosios ir rašto kalbos. Beje, Jonikas, teikdamas bendrinės kalbos apibrėžimą, prideda, kad šis terminas turįs ir trūkumų. Ypač sunku esą nustatyti „bendrumo“ sąvoką, nes to bendrumo turinčios ir atskiros šeimos kalba, ir kaimo, parapijos šnekta ir t.t. Bet kaip terminas bendrinė kalba esąs priimtinas ir vartotinas. Girdenis bendrinę kalbą apibrėžė kaip tautos viešojo gyvenimo kalbą (Girdenis 1973, 45), viešumo sema

¹¹ „Tarybinėje enciklopedijoje“ ji apibūdinama kaip daugiau ar mažiau apdorota, sunorminta liaudies kalba, vartojama kurios nors tautos bendravimo, kultūros bei civilizacijos reikalams. Taigi, net apibrėžiant kalbą, būtina buvo pabrėžti jos liaudišką kilmę. Šalia literatūrinės kalbos dar buvo vartojami ir sovietiškesni – bendratautinės ir bendranacionalinės kalbos terminai. Reikia tik džiaugtis, kad jų mūsų kalbininkai nepriėmė ir neįteisino.

perkelta ir į 1999 m. „Lietuvių kalbos enciklopediją“, kur bendrinė kalba apibrėžiama taip: bendrinė kalba – daugiau ar mažiau sunorminta visos tautos raštų bei žmonių viešojo gyvenimo bei kultūros reikmėms skirta kalba. Ji apima grožinės, publicistinės, mokslinės literatūros, kanceliarinę valdymo įstaigų bei organizacijų, mokyklų, teatro, radijo, televizijos, Bažnyčios, visuomeninių renginių, įmonių ir gamyklų bei kitų viešojo gyvenimo sričių kalbą. Terminu apibrėžtis enciklopedijose nesikeičia ir iki šių dienų – tokią ją matome ir 2008 m. leidime. Tačiau toks termino turinio pildymas ir artinimas prie pasaulyje plintančio standartinės kalbos termino nėra geras, nes kitose šalyse į standartinę kalbą žiūrima kaip į tam tikrą kalbos prieitą etapą, vadinasi, ir mes turėtume svarstyti šį klausimą turėdami galvoje, kad lietuvių kalba taip pat nestovi vietoje, kad bendrinė kalba buvo irgi tam tikras jos raidos laikotarpis, bet jis, kaip ir kitose šalyse, pasibaigė.

III. Kodėl šiandien Lietuvoje vartotinas *standartinės kalbos terminas*?

1. Nuo ankstesniame skyriuje aprašytų įvykių praėjo daug laiko, pasikeitė ir mūsų kalbos padėtis: turime pripažintą žodyną, gramatiką, sunormintą visą kalbos sistemą, normas nustatančią ir prižiūrinčią institucijas (Valstybinę lietuvių kalbos komisiją ir Valstybinę kalbos inspekciją), kalbą puoselėjančias institucijas, norminė kalba vartojama visose šalies gyvenimo sferose, jos statusas įtvirtintas specialiuoju įstatymu.

Atkreiptinas dėmesys, kad Pupkis dar 1980 m. bendrinės kalbos termino sampratą artino prie tuo metu Europoje jau vartojamo standartinės kalbos termino. Jis skiria keturis lietuvių bendrinės kalbos bruožus: 1) tai sunorminta, daugiau ar mažiau apdorota kalbinė sistema; 2) skiriamasis jos bruožas yra kodifikacija – fiksuotos taisyklės; 3) jai būdingas rašytinis pavidalas ir monologas; 4) svarbiausia funkcija – komunikacinė (Pupkis 1980, 7–10). Beje, „Kalbos kultūros pagrinduose“ randame ir Pupkio siūlymą dėl standartinės kalbos termino vartosenos Lietuvoje.¹² Jo manymu, „Geriausiai rodytų bendrinės kalbos specifiką standartinės kalbos terminas (standartas „Tarptautinių žodžių žodyne“ paaiškintas „norma, pavyzdys“; tas žodis gali reikšti ir „šabloną, trafaretą“ – bendrinė kalba nėra šabloninė, trafaretinė kalba), tačiau jis lietuvių kalbotyroje neturi jokių tradicijų. Todėl reikia rinktis vieną iš trijų tradicinių terminų, turinčių mažiausia trūkumų“ (Pupkis 1980, 8).

Iš tiesų, tradicijas mes kuriame patys, ir šiandien nebėra būtinybės ir prasmės pabrėžti vien bendrumo ar išvardyti sferas, kuriose norminė kalba turi būti vartojama. Žiūrėdami į kitų šalių daromus pokyčius terminijoje, turėtume akcentuoti tai, ką Pupkis akcentavo dar 1980 metais:

¹² Beje, Skardžius, nors šio termino vartoti ir nesiūlė, bet savo straipsniuose abu terminus gretino, rodė, ką kitose kalbose atitinka bendrinė kalba, pvz., „Lietuvių bendrinė kalba (*Lithuanian Standard, litauische Gemeinsprache*) yra kultūrinė kalba, bet didžiąja dalimi ji pasilieka natūrali, gyva kalba“ („Aidai“ 1969); „Pats bendrinės kalbos terminas iš dalies atitinka vok. *Gemeinsprache* arba ang. *standard language*“ („Draugas, 1971).

normiškumą, kodifikaciją, kokybę, tinkamumą raštui ir kalbėjimui. Kaip savo straipsnyje rašo Rūta Birštonaitė, „terminas *standartinė kalba* reprezentuoja specifinę Vakarų sąvoką, kurią išplatino kultūros tradicija. Šią tradiciją ar procesą, kurio metu atsirado standartinės kalbos, galime pavadinti standartizacija. Taigi manytina, kad standartinės kalbos terminas geriausiai tinka tam kalbos variantui, kuris siejamas su kokybiškumo ir bendros vartosenos reikšmėmis. Be to, šis terminas parankesnis, kai lyginame kelių kalbų raidos bruožus“ (Birštonaitė 2002, 266). Kad laikui bėgant terminų samprata gali keistis, 1971 m. „Drauge“ rašė ir Skardžius: „Man rodos, tikslingiau vartoti tokį terminą, kuris tiksliau išreiškia reikiamą sąvoką ir geriau nusako tos sąvokos raidą lietuvių kalboje“ (Skardžius 1997, 609).

2. Iš ankstesniame skyriuje pateiktų mūsų kalbininkų diskusijų dėl terminų matyti, kad buvo mažstoma tokia linkme: bendrinė kalba = литературный язык = standard language. Gal viskas ir būtų gerai, jei tarpusavyje derėtų jų supratimas, apibrėžtys ir terminų mikrosistema. Atkreipiame dėmesį į terminų reikšmes:

Bendrinė kalba	Литературный язык	Standard language
Daugiau ar mažiau sunorminta visos tautos raštų bei žmonių viešojo gyvenimo bei kultūros reikmėms skirta kalba. (Lietuvių kalbos enciklopedija)	Основная наддиалектная форма существования языка, характеризующаяся большей или меньшей обработанностью, полифункциональностью, стилистической дифференциацией и тенденцией к регламентации. Л. я., как правило, играют важную роль в процессе становления и консолидации наций (этносов). (Словарь социолингвистических терминов)	A standard language is a variety of language that is used by governments, in the media, in schools and for international communication. (Cambridge Dictionary. Standard and non-standard language from English Grammar Today)

Apibrėžtys, kaip matome, tarpusavyje nedera. Tai būtų pusė bėdos. Rusų ir anglų kalbotyroje aptinkame ir daugiau susijusių terminų, kurie čia paminėtą trejybę ardo iš esmės. Beje, rusų kalbotyroje pastaruoju metu randasi naujas terminas *Стандартный литературный язык*, greičiausiai dėl to paties noro išlaikyti senąjį terminą. Vartojamas ir *Стандартный язык*, kuris tame pačiame žodyne apibrėžiamas kaip: **1.** То же, что литературный язык (национального периода развития). **2.** Язык, который включает в себя стандартизованную форму существования. Palyginę rusiškus terminus

aiškiai matome lietuviškoje bendrinės kalbos apibrėžtyje suplaktus į vieną nacionalinį ir ikinacionalinį bendrinės raidos periodus. Atkreiptinas dėmesys ir į dar į vieną lietuvių kalbotyros bėdą – kalbos norminimas ir kalbos kodifikavimas mums yra sinonimai, o standartizavimas apskritai neapibrėžtas.

Kodifikavimas	Кодификация языка	Codification
<p>Kalbotyros metodais pagrįstas kalbos normų nustatymas bei parinkimas vadinamas kodifikavimu arba norminimu. (Lietuvių kalbos enciklopedija)</p>	<p>Эксплицитное (зафиксированное в словарях, грамматиках и т. п.) признание нормативности языкового явления или факта, целенаправленная разработка правил и предписаний, призванная способствовать сохранению литературных норм и их научно обоснованному обновлению. (Словарь социолингвистических терминов)</p>	<p>A term used in language planning (corpus planning), referring to the compilation of a systematic statement of the rules and conventions governing the use of a language variety, typically the standard language of a community. (D. Crystal A Dictionary of Linguistics and Phonetics)</p>
Norminimas	Нормализация языка	Normalization
<p>Kalbotyros metodais pagrįstas kalbos normų nustatymas bei parinkimas vadinamas kodifikavimu arba norminimu. (Lietuvių kalbos enciklopedija)</p>	<p>Процесс формирования орфоэпических, грамматических и лексических норм, считающихся образцовыми в данном языке. (Словарь социолингвистических терминов)</p>	<p>A term used in auditory phonetics for a type of compensation made when people are listening to speech, so that they allow for such variations as changes between speakers or alterations in speech rate. (D. Crystal A Dictionary of Linguistics and Phonetics)</p>
Standartizavimas	Стандартизация языка	Standardization
<p>Lietuvių kalbos enciklopedijoje neaprašytas.</p>	<p>Сведение свободных вариантов языковых единиц к одному; выбор предписываемого (рекомендуемого) образцового варианта с соответствующей фиксацией в словарях, грамматиках и т. п. как основа нормализации языка. (Словарь социолингвистических терминов)</p>	<p>The natural development of a standard language in a speech community (or an attempt by a community to impose one dialect as a standard) is known as standardization. (D. Crystal A Dictionary of Linguistics and Phonetics)</p>

Taigi, kaip matome, terminologinis chaosas akivaizdus (ir, beje, lingvistikos terminijoje ne toks retas). Šio straipsnio tikslas nėra sutvarkyti visą šią terminų mikrosistemą. Paprasčiausiai norėta parodyti, kad bendrinės ir standartinės kalbos terminai lietuvių lingvistinės minties kontekste yra sujaukti – pirmasis implikuoja abu, antrojo kažkodėl vengiama. Todėl pirmasis šios terminų mikrosistemos tvarkymo žingsnis būtų siūlymas atskirti *bendrinės kalbos* ir *standartinės kalbos* terminus ir paskatinti šioje kalbotyros srityje besispecializuojančius mokslininkus imtis visos mikrosistemos tvarkymo.

3. Standartinės kalbos terminas pagaliau leistų išsipainioti iš dabar vartojamų ir siūlomų terminų voratinklio. Šiuo metu vartojame tokius terminus: lietuvių kalba, bendrinė kalba, valstybinė kalba, oficialioji kalba, pasigirsta siūlymų dar įsivesti sunorminta bendrinė kalba, mat nesutariama, kas įeina į bendrinės kalbos sąvoką. Kai kurių kalbininkų manymu, į bendrinės kalbos sąvoką telpa ir tarmės, todėl norminei kalbai įvardyti reikią ir naujo termino – sunorminta bendrinė kalba. Kuo daugiau terminų, tuo daugiau neaiškumų ir peno kritikams. Pradėkime nuo terminų grandinės galo. Oficialiosios kalbos terminas rado savo vietą kontekstuose, kai kalbama apie ES kalbas – šio atveju lietuvių kalba yra oficialioji ES kalba. Valstybinės kalbos terminas vartotas kalbant apie mokyklas, kuriose lietuvių kalba buvo mokoma kaip valstybės kalba, o pagrindinis ugdymo procesas vyko mokinių gimtosiomis kalbomis. Šis terminas atskyrė ir mokinių pasiekimų vertinimą: lietuviai laikė lietuvių kalbos valstybinį egzaminą, o kitakalbiai – valstybinės kalbos. Suvienodinus programas ir įvedus vieną egzaminą, terminas tapo nebereikalingas. Jis kol kas lieka tik Valstybinės kalbos įstatymo pavadinime. Jeigu į bendrinės kalbos sąvoką įtraukiamos tarmės ir dialektai, ką tuomet vadiname lietuvių kalba? Čia ir vėl galėtume pasimokyti iš kaimynų. Latviai vartoja du aiškius terminus – *latvių kalba* ir *standartinė latvių kalba*. Kaip teigia Ina Druvietė, į sąvoką latvių kalba įeina dialektai, sociolektai ir idiolektai.¹³ Kaip matėme, literatūrinę/standartinę kalbą latviai apibrėžia remdamiesi kitais požymiais. Tokia pat tradicija nusistovėjo lenkų ir kitose kalbose. Taigi, ir mes galime apsieiti su dviem – *lietuvių kalba*, į kurios sąvoką įtraukiame dialektus, sociolektus, idiolektus, čia esama vietos ir skoliniams, ir žargonui, nes ji yra mūsų kasdienė kalba, nereglamentuojama jokiais įstatymais ar nutarimais, ir *standartinė kalba*, kurią suprantame kaip aukščiausio prestižo kalbos kodą.

¹³ Latviešu valoda, tāpat kā jebkuras citas valsts o ciālā vai valsts valoda, eksistē daudzveidīgās formās – nacionālajos variantos, dialektos jeb teritoriālajos variantos, sociolektos jeb sociālajos variantos, idiolektos (katra valodas lietotāja individuālajā runā). („Literārā valoda latviešu valodas paveidu sistēmā”. Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. LU Latviešu valodas institūts, Rīga, 2012)

4. Standartinės kalbos terminas tiek akademiniam, tiek visuomeniniam diskurse nebėra visiškai naujovė. Jį straipsniuose vartoja Giedrius Subačius („Standartinė kalba – valdžios nuosavybė“, Kultūros barai 12, 2003; „Standartinių (bendrinių) kalbų istorijos chronologija“, Metmenys 84, 2004), Rūta Birštonaitė („Kai kurie anglų, slovakų ir lietuvių šnekamųjų standartinių kalbų formavimosi bruožai“, Archivum Lithuanicum 4, 2002), Irena Smetonienė („Lietuvių kalbos politika Europos kalbų politikos kontekste“, Kalbos kultūra, 2005, Nr. 78; „Kalbos vieta valstybių politikoje: standartinių kalbų susikūrimas“, Parlamento studijos. Mokslo darbai, 2014, Nr. 16), Jūratė Lubienė ir Dalia Pakalniškienė („Tarmė moderniojoje Lietuvoje: Šiaurės žemaičių kretingiškių atvejis“, Res humanitariae XVII, 2015), Daiva Aliūkaitė („Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai“, Taikomoji kalbotyra 2014 (6)), Audrius Valotka („Kalbos planavimo ir kalbos politikos terminai“, Parlamento studijos. Mokslo darbai, 2015, Nr. 18). Šį terminą įvairiuose visuomenei skirtuose straipsniuose, viešose paskaitose, diskusijose vartoja ne tik šio straipsnio autoriai, bet ir kiti Universiteto mokslininkai. Gana plačiai jis vartojamas ir visuomenėje: 2016-08-26 „Google“ paieška rodo, kad standartinė kalba kaip terminas visais linksniais įvairiuose dokumentuose pavartota 1784 kartus.

Vietoj išvadų

Jeigu kyla klausimas, kaip mes apibrėšime standartinę lietuvių kalbą, galima atsakyti „The Oxford Companion to the English Language“ teiginiu, kad „tai sunkiai apibrėžiamas terminas, tačiau dauguma išsilavinusių žmonių puikiai supranta, ką jis reiškia.“¹⁴ (1998)

Mes nesiūlome uždrausti vartoti bendrinės kalbos termino, mes tik matote jo kitą vietą terminų sistemoje. Matydami, kaip kalbos raidos procesai įvardijami kitose šalyse, kurių pavyzdžius pateikėme pirmoje šio straipsnio dalyje, sakome, kad bendrinė kalba gali įvardyti tam tikrą mūsų kalbos raidos etapą, tad ikistandartinio periodo daugiau ar mažiau sunorminta ir visos tautos vartojama kalba tegul būna vadinama *bendrine kalba*. Ji apimtų tai, kas randasi pradiniuose standartinės kalbos raidos etapuose, kitaip tariant, reikštų nebe kokią gentinę ar tarminę kalbą, o jau bendrą visos tautos ar žymios jos dalies kalbą, pirmiausia atsirandančią rašytine forma ir norminamą arba standartizuojamą tik primityviuoju, intuityviuoju raštų autorių lygmeniu, nesant jokios valstybinės ar kokios kitos institucinės kalbos politikos. Tačiau dabar šis etapas yra pasibaigęs, todėl, kaip ir latviai, turime vartoti standartinės kalbos terminą. Mūsų manymu, *standartinė kalba* –

¹⁴ Tom McArthur observes that this "widely used term resists easy definition but is used as if most educated people nonetheless know precisely what it refers to." (The Oxford Companion to the English Language (1998))

standartizuota kalbos atmaina, vartojama viešajame gyvenime (valstybės valdyme, medijose, mokykloje) ir tarptautinėje komunikacijoje.

O klausiantiems, ar jau reikia ši terminą įsivesti dabar, galima atsakyti dar 1947 m. pasakytais Vilemo Mathesijaus žodžiais: „svarbu, kad kalbos naujovės taptų norma laiku, ne per greitai ir be ilgo, atkaklaus pasipriešinimo“ (Mathesius 1947, 415)¹⁵. Nuo Aldono Pupkio paleistos minties praėjo jau 36-eri metai.

Literatūra

Ambrazas Vytautas (red.), *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999; 2008.

Birštonaitė Rūta 2002, Kai kurie anglų, slovakų ir lietuvių šnekamųjų standartinių kalbų formavimosi bruožai, *Archivum Lithuanicum* 4, 265–272.

Cidzikaitė Dalia 2002, Anglų kalbos terminai common language, national language, literary language, King's language, standard language ir jų lietuviški atitikmenys. *Archivum Lithuanicum* 4, 273–282.

Crystal David 2008, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th Edition), Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Girdenis Aleksas 1973, Bendrinė (literatūrinė) kalba, *Mūsų kalba*, nr. 3, 45–47.

Jonikas Petras 1972, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje*. Čikaga.

Kniūkšta Pranas 1985, Pirmiausia literatūrinė kalba, po to bendrinė, *Kalbos kultūra* nr. 49, 33–62.

Literārā valoda latviešu valodas paveidu sistēmā. Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139 (dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli), 2012, Rīga.

Mathesius Vilém 1947, O potřebě stability ve spisovném jazyce, in *Čeština a obecný jazykozpyt*, 415–435, Praha.

Михальченко В. Ю. (отв. ред.), *Словарь социолингвистических терминов*, Москва, 2006.

Palionis Jonas 1975, *Literatūrinė kalba, bendrinė kalba ar kaip kitaip?* *Kalbos kultūra*, nr. 29, 28–32.

Pupkis Aldonas 1980, *Kalbos kultūros pagrindai*, Vilnius: Mokslas.

Skardžius Pranas 1997, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

¹⁵ Vilém Mathesius, O potřebě stability ve spisovném jazyce, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha, 1947

Tom McArthur (ed.), *The Oxford Companion to the English Language*, Oxford University Press, 1998.

Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis, [http://www.aidai.eu/index.php?](http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4251:fi&catid=277:196902&Itemid=308)

[option=com_content&view=article&id=4251:fi&catid=277:196902&Itemid=308](http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4251:fi&catid=277:196902&Itemid=308) (1947 m.) (žiūrėta 2016-10-15)

Cambridge Dictionary, Standard and non-standard language from English Grammar [today](http://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/types-of-english-formal-informal-etc/standard-and-non-standard-language)<http://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/types-of-english-formal-informal-etc/standard-and-non-standard-language> (žiūrėta 2016-11-05)

Gauta: 2016-12-01
Priimta: 2016-12-28